

Terminologija: gramatika i tekstologija

Uvodna napomena:

Ovaj leksikon obuhvaća termine iz grčke i latinske gramatike, a proširen je i nekim najosnovnijim pojmovima iz domene kritike teksta i izdavanja i priređivanja tekstova. Gramatički su nazivi uglavnom objašnjeni sa stajališta suvremenog opisa strukture grčkog i latinskog jezika, a ne onako kako su ih poimali antički gramatičari i filolozi, jer bi u tom slučaju bilo potrebno pratiti povijesni razvoj pojedinih termina sve do današnjeg vremena, što bi daleko nadilazilo leksikonski karakter natuknica. Opseg pojma u principu je rastumačen samo u onoj mjeri u kojoj je relevantan za klasične jezike. Opći su lingvistički i gramatički nazivi (kao što su: imenica, glagol, rečenica, glas, fonem itd.) izostavljeni, ali su u leksikon uvrštene za grčki i latinski karakteristične jezične pojave i kategorije.

Polazni je abecedarij sastavljen na osnovi gramatika obaju jezika, te s pomoću rječnika:

Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I i II, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.

dtw-Lexikon der Antike, Philosophie — Literatur — Wissenschaft, 1—4, DTV, München, 1970.

Autori su natuknica: Marina Brčko, Darko Novaković, Damir Salopek, Zlatko Šešelj i Dubravko Škiljan.

A

ABLATIV (*ablativus*), padež nominalne deklinacije kojim se u latinskom označava ishodište radnje ili događanja (*pravi a. — a. separationis, originis, comparationis*), mjesto ili vrijeme (*lokativni a. — a. loci, temporis*) ili sredstvo i način obavljanja radnje (*instrumentalni a. — a. instrumenti, modi, pretii*). Kako takav padež ne postoji u grčkom, rimski su ga gramatičari zvali i *casus Latinus*. Ablativ apsolutni je latinska gramatička konstrukcija, nezavisna od ostalog dijela rečenične strukture, u kojoj najčešće stoji imenica ili zamjenica s participom, a on se može zamijeniti nekim imenicama i pridjevima.

ABREVIJACIJA (od *abbreviare*), upotreba kraćeg oblika riječi umjesto potpunoga (npr. *nec* mjesto *neque*).

ABREVIJATURA v. **KRATICA**

ADHORTATIV (*adhortativus*), termin za upotrebu konjunktiva u iskazima poticanja, kakva se javlja i u grčkom i u latinskom, najčešće u 1. licu množine.

AFEREZA (*ἀφαίρεσις*), elizija kratkog vokala na početku riječi koja slijedi iza riječi koja završava dugim vokalom u

grčkom: $\mu\eta\ \acute{\epsilon}\xi\omega < \mu\eta\ \acute{\epsilon}\xi\omega$. Označava se apostrofom i upotrebljava najčešće u metričke svrhe.

AFIKS (*affixum*), skupni naziv za perifikse, sufikse i infikse, dakle jezične elemente koji se u tvorbi osnove riječi pridodaju korijenu.

AGMA ($\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha$), naziv za velarni nazal [ŋ] koji se u grčkome pisao kao γ (ispred κ , γ i χ) i koji je u tom jeziku položajem određena varijanta fonema /n/.

AKCENT (*accentus*, $\pi\rho\omicron\sigma\omega\delta\iota\alpha$), isticanje jednog sloga u riječi u izgovoru, koje se postiže ili promjenom visine tona (*tonski, muzikalni a.*, kao u starogrčkom) ili jačinom glasa (*ekspiratorni, dinamički a.*, kao u latinskom i u kasnijem grčkom). Od helenističkog razdoblja u grčkim se tekstovima akcent bilježio posebnim grafičkim znakovima (akut, gravis, cirkumfleks), najprije sporadično, a mnogo kasnije i dosljedno na svim riječima.

AKTIV (*activum*, $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\rho\rho\eta\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$), glagolski lik ili dijateza, kategorija kojom se izražava, u načelu, da radnja glagola obavlja sam subjekt: postoji i u grčkom i u latinskom.

AKUT (*acutus*, ὄξετα /προσωδία/), »oštri« naglasak u grčkom jeziku, ton-sko podizanje glasa za kvintu, u dugim i kratkim slogovima, ali ne dalje od trećeg sloga od kraja. Ujedno je to i naziv za grafički znak za ovaj akcent (´).

AKUZATIV (*accusativus*, αἰτιατική /πτῶσις/), padež nominalne deklinacije kojim se, i u grčkom i u latinskom, izražava cilj, rezultat ili učinak neke radnje. Najčešće je u funkciji objekta uz predikat (*a. objekta*), a iskazuje i protezanje (*a. vremena i prostora*), te opseg primjene sadržaja glagola ili pridjeva (*a. limitationis* u grčkom, a u latinskom, najčešće u poeziji, *a. Graecus*). **Akuzativ s infinitivom** je latinska i grčka sintaktička konstrukcija u kojoj se akuzativom izriče subjekt radnje iskazane infinitivom, a razvila se uz glagole koji imaju dva objekta.

ANALOGIJA (ἀναλογία), gramatička pojava usklađivanja pojedinih riječi i njihovih dijelova i oblika obrascima koji su inače frekventni u jezičnoj strukturi (npr. lat. akuzativ i-osnova završava na *-em* umjesto na *-im — civem*, a ne **civim* — prema brojnijim imenicama konsonantskih osnova). U širem smislu a. je princip pravilnosti i logične strukturiranosti sistema, za koji su pripadnici aleksandrijske gramatičke škole u 2. st.pr.n.e. — **analogisti** (npr. Aristarh iz Samotrake) — smatrali da je u osnovi gramatike svakog jezika, nasuprot anomalistima.

ANASTROFA (ἀναστροφή), prebacivanje akcenta u grčkom kod dvosložnih prijedloga s posljednjeg sloga na prvi, kad se nalaze iza riječi na koju se odnose (npr. τούτων πέρι, ali περι τούτων).

ANOMALIJA (ἀνομαλία), gramatička pojava pojedinih oblika, riječi ili konstrukcija koje nisu u skladu s općim pravilima jezične strukture. U širem smislu a. je princip prema kojem se jezični sistem zasniva na ljudskoj konvenciji, pa je promjenljiv i nesvodiv na skup strogo definiranih pravilnosti. Takvo su mišljenje zastupali, nasuprot analogistima, predstavnici pergamske

gramatičarske škole (npr. Krat iz Mala), te su se zvali **anomalistima**.

ANOPISTOGRAF (od ἀνά, ὄπισθεν i γράφειν), rukopis ili knjiga ili svitak papirusa s praznom, neispisanom poledinom listova.

ANTIPENULTIMA (od *ante* i *paenultima*), treći slog od kraja riječi, pretpretposljednji slog.

ANTISIGMA (od ἀντί i σίγμα), znak nalik na obrnuto sigma (~) koji su antički komentatori tekstova, od Aristofana iz Bizantija nadalje, upotrebljavali za oznaku premiještanja dijela teksta s jednog mjesta na drugo.

AORIST (ἄριστος), glagolsko vrijeme u grčkom jezičnom sistemu kojim se (u indikativu) izriče prvenstveno prošla svršena radnja (konfektum).

APODOZA (ἀπόδοσις), drugi dio u zavisno složenim rečenicama. U grčkoj i latinskoj gramatici termin se najčešće upotrebljava u analizi pogodbenih rečenica, gdje je glavna rečenica obično u apodozi, a zavisna u protazi.

APOKOPA (ἀποκοπή), ispadanje krajnjeg kratkog vokala u riječi (npr. παρά od παρά, *nec* od *neque*).

APOSTROF (ἀπόστροφος), pravopisni znak kojim se u grčkim tekstovima označava ispadanje krajnjeg ili početnog vokala riječi.

APPARATUS CRITICUS, kritički aparat, dodatak u štampanim izdanjima klasičnih tekstova koji sadržava sve varijante koje se pojavljuju u rukopisnoj tradiciji i važnije konjekture, te bitne dodatke, izmjene i komentare dotadašnjih istraživača-filologa. Prema *leiden-skom sistemu* u k.a. se prelomljenim zagradama < > označavaju dodaci (*addenda*) tekstu, vitičastim zagradama ({ }) izbacivanja (*delenda*), dvostrukom uglatom zagradom ([[]]) ispravke pisara, a jednostrukom uglatom zagradom ([]) dopune mjestima gdje je rukopis mehanički oštećen. Sačuvani se rukopisi u k.a. obično označavaju velikim latinskim slovima, a arhetipi malim grčkima. U k.a. u principu se piše latinski.

ARHETIP (ἀρχέτυπον), nesačuvani predložak za koji se pretpostavlja, na osnovi ispitivanja rukopisa, da je poslužio kao original iz kojeg su nezavisno sačinjena dva ili više prijepisa; upotrebljava se kao termin u filološkom istraživanju tekstova.

ASIBILACIJA (od *ad* i *sibilus*), fonetska promjena okluziva u sibilant: u jonskoatičkom se nerijetko /t/ pred /i/ pretvara u /s/ (npr. πλοῦσι-ος *πλούτιος, prema πλοῦτος).

ASPIRATA (*aspirata*), »haknuti« suglasnik, u grčkom poseban niz okluziva koji su se izgovarali s aspiracijom, a u pismu su se označavali sa φ /p^h/, θ /t^h/ i χ /k^h/.

ASTERISK (ἀστερίσκος), zvjezdica (*), grafički znak koji je u kritiku teksta uveo Aristofan iz Bizantija za označavanje bemslenih stihova i riječi. Danas se, između ostalog, u lingvistici i gramatici upotrebljava za oznake oblika koji su samo pretpostavljeni i nisu potvrđeni u pisanim tekstovima.

ATONA (od ἄτονος), riječ koja nema vlastita akcenta već mora s drugom sačinjavati naglasnu cjelinu. Ponekad se a. izjednačava samo s proklitikama, a katkada obuhvaća i enklitike.

AUGMENT (*augmentum*), grčki prefiksni formant indoevropskog porijekla koji označava prošlost (u indikativu aorista, imperfektu i pluskvamperfektu). *Silabički a.* sastoji se od ē- kojim se osnova povećava za jedan slog, a kod *temporalnog a.* početni se vokal osnove s augmentom stapa u dugi vokal ili diftong.

B
BARITONA (βαρύτονον), u grčkom riječ koja nema naglasak na posljednjem slogu, dakle ili proparoksitona ili paroksitona ili properispomena.

BUSTROFEDON (βουστροφηδόν, od βούς i στρέφω), način kontinuiranog pisanja tekstova kod kojeg reci naizmjenično idu slijeva nadesno i zdesna nalijevo, karaktertističan za najstarije starogrčke i staroitalske natpise.

C
CIRKUMFLEKS (*circumflexus*, πει-

ρισπωμένυ /προσωδία/), grčki »zaviniti« akcent, pri kojem se ton najprije diže a zatim spušta i koji može stajati samo na jednom od posljednja dva duga sloga. Ujedno je to naziv i za grafički znak takva naglasaka (˘).

CONSECUTIO, slijed. **Consecutio modorum** slijed je i slaganje glagolskih načina u grčkoj i latinskoj sintaksi u zavisno složenim rečenicama, kad se način upotrijebljen u zavisnoj rečenici prilagođava onome u glavnoj. **Consecutio temporum** skup je pravila o upotrebi konjunktiva u latinskoj sintaksi zavisno složenih rečenica ovisno o glagolskom vremenu u glavnoj rečenici.

CONSTRUCTIO AD SENSUM, slaganje prema smislu, obuhvaća one sintaktičke strukture u kojima se predikat ravna prema semantičkim a ne morfološkim karakteristikama subjekta (npr. *magna multitudo hominum... venerunt*).

CRUX, križ, znak u kritičkim izdanjima antičkih tekstova: nepopravljivo oštećen dio teksta stavlja se između dvaju križeva.

D

DATIV (*dativus*, δοτική/πίπτους/), padež nominalne deklinacije kojim se u latinskom označava nepravni ili dalji objekt (*objektni d.*), učešće ili interes u glagolskoj radnji (*d. učešća ili d. interesa — d. commodi, etbicus, auctoris, possessivus*) te lsvrha glagolske radnje (*d. finalis*). U grčkom jeziku dativ uz navedene funkcije preuzima i one što ih u latinskom ispunjava ablativ, pa izražava društvo, sastajanje ili zajedničko djelovanje (*d. društva ili socijativ — d. sociativus*), sredstvo i način njezina obavljanja (*instrumentalni d. — d. instrumenti, causae, modi, mensurae et differentide*) te mjesto i vrijeme radnje (*lokativni d. — d. loci, d. temporis*).

DELIBERATIV (*deliberativus*), termin za grčku i latinsku upotrebu konjunktiva u pitanjima koja izriču sumnju, kolebanje, čuđenje ili negodvanje. Također: *dubitativ*.

DEPONENTNOST (*od depono*), osobina nekih glagola koji nemaju (sve ili neke) aktivne oblike, ali imaju aktivno značenje, pridruženo pasivnim oblicima (u latinskom) i pasivnim ili medijalnim oblicima (u grčkom); s druge strane, pasivno i medijalno značenje u načelu ne mogu iskazati.

DEZIDERATIV (*desiderativus*), termin za glagolski način kojim se izražava želja (u latinskom konjunktiv, u grčkom optativ, odnosno indikativ preterita), također uopće glagol koji iskazuje želju ili nastojanje (u grčkom glagoli na *-σεω* i *-ίω*, u latinskom na *-urio*).

DIFTONG (*diphthongus*, διφθόγγος), dvoglasnik; složen glas čija artikulacija združuje dva vokala unutar jednoga sloga, i to tako da jedan ima samoglasničku, a drugi polusamoglasničku funkciju. Ukoliko poluvokalni element prethodi vokalnom, riječ je o *uzlaznom* (*slabom, lažnom*) a ako ga slijedi, o *silaznom*. U grčkom i latinskom javljaju se samo silazni d. u kojima je drugi element *-i* ili *-u* (tzv. *i-* odnosno *u-diftonzi*). U grčkom se, prema dužini prvoga vokala, razlikuju *dugi* i *kratki* d.

DIGAMA (δίγαμμα), šesto slovo grčkoga alfabeta, koje je oblikom podsjećalo na udvostručeno gama (Γ) a označavalo je fonem /v/, koji se u većini grčkih dijalekata rano izgubio. *Obrnuta digama* (*digamma inversum*) naziv je za znak što ga je u rimski alfabet uveo car Klaudije kako bi označio suglasničko *u* koje se nije razlikovalo od samoglasničkoga.

DIJATEZA (*genus verbi*, διάθεσις), glagolski lik, gramatička kategorija koja iskazuje odnos subjekta prema glagolskoj radnji. Latinski razlikuje dva lika: *aktiv* (nosilac radnje izražava se nominativom) i *pasiv* (nosilac radnje izražava se ablativom ili, rjeđe, dativom), a grčki tri: *aktiv* (nosilac radnje izražava se nominativom), *medij* (nosilac radnje istodobno je i njezino ishodište i njezin cilj, a izražava se nominativom) i *pasiv*

(nosilac radnje izražava se genitivom ili, rjeđe, dativom).

DIPLA (δίπλη), kritički znak što ga je Aristarh iz Samotrake upotrebljavao u izdanjima Homerovih tekstova da bi obilježio neku jezičnu ili sadržajnu osobitost koju će objasniti u komentaru (>). *Optočena dipla* (δίπλη περιεστigmένη) označavala je da se Aristarhovo izdanje na tom mjestu razlikuje od Zenodotova (>).

DISIMILACIJA (*dissimilatio*), razjednačivanje, uspostavljanje artikulacijske razlike među dvama istim ili sličnim fonemima radi lakšeg izgovora. Ukoliko je riječ o susjednim fonemima, d. je *kontaktna*; ako su udaljeni, d. je *distantna* (d. na daljinu). *Progresivna* d. modificira potonji fonem u odnosu prema prethodnomu, a *regresivna* prethodni prema potonjemu. Granični je slučaj d. disimilacijski gubitak jednog od fonema.

DUAL (numerus dualis, δυικός ἀριθμός), dvojina, jedna od triju potkategorija nominalne i verbalne kategorije broja; označava da se sadržaj nominalnog oblika, odnosno subjekt glagolske radnje, predočuje kao par.

DUBITATIV v. **DELIBERATIV**

DVOJINA v. **DUAL**

E

EGZAMINACIJA (*examinatio*), druga od triju faza u priređivanju kritičkog izdanja teksta; na temelju prikupljenih ranijih izdanja i sekundarnih svjedočanstava o tekstu odabiru se najvjerodostojnija čitanja, utvrđuje se njihovo podrijetlo te otkrivaju iskvarena mjesta i interpolacije.

ELATIV (*elativus*), gradacijska kategorija koja poput superlativa izražava najviši stupanj posjedovanja nekoga svojstva, ali je komponenta usporedbe neutralizirana. Također: *apsolutni superlativ*. Ponekad se tako naziva i apsolutni komparativ koji iskazuje posjedovanje nekoga svojstva u znatnoj mjeri.

ELIZIJA (*elisis*), gubitak krajnjega samoglasničkog elementa u riječi pred

početnim samoglasničkim elementom sljedeće riječi. U širem smislu tako se naziva svaki glasovni gubitak od kojega dolazi radi olakšanja izgovora ili prilagodbe metru. S obzirom na vrstu glasa (ili slijeda glasova) koji se elidira i njegov položaj u riječi razlikuju se *afereza*, *bifereza*, *sinkopa* i *apokopa*.

EMENDACIJA (*emendatio*), treća, posljednja faza u priređivanju kritičkog izdanja teksta. Njezin je cilj *constitutio textus*, uspostavljanje takve postavke teksta koja će u najvećoj mogućoj mjeri reproducirati njegovo prvobitno stanje: iskvarena se mjesta popravljaju konjunkturama, nepopravljiva obilježavaju, lakune popunjavaju, a interpolacije atetiraju.

ENKLITIKA (od ἐγκλιτικός), naslonjenica, riječ koja nema vlastit naglasak (ili ga gubi) nego uspostavlja naglasnu cjelinu s prethodnom, naglašenom riječi (npr. αὐτός φησιν, *habesne*).

EPEKTAZA (ἐπέκτασις), termin kojim su antički gramatičari obilježavali stapanje naglašene riječi s jednom ili više enklitika u jednu naglasnu cjelinu, npr. *bisce*, *plerique*.

EPENTEZA (ἐπένθεσις), umetanje prijelaznog neetimološkog glasa ili sloga unutar glasovne skupine u cilju olakšanja izgovora (npr. *emptus*, ἄνδρως). Ponekad se naziva i *anaptiksom*, no ovaj se termin najčešće ograničava na umetanje vokala.

EPITEZA (ἐπιθεσις), dodavanje neetimološkoga glasa ili sloga na kraju riječi, poput grčkoga ν ἐφελευστικόν u nekim imenskim i glagolskim oblicima (npr. φησιν umejsto φησί).

ETACIZAM (od ἤτα), termin za klasični izgovor grčkoga vokala η kao [ē] (tzv. *Érazmov izgovor*), za razliku od poklasičnog izgovora kao [i] (*itacizam*) koji se u novogrčkom jeziku zadržao do danas.

F
FORMAT (od *formare*), zajednički naziv za tvorbene morfeme koji se dodaju korijenskom mokrfermu: *prefiksi* mu rphethode, *sufiksi* ga slijede, a *infiksi* se umeću u nj. Također: *afiks*.

FUTUR (*futurum*), potkategorija glagolske kategorije vremena koja predočuje sadržaj iskaza kao vremenski kasniji od govornog čina koji ga formulira. latinski razlikuje futur I koji se odnosi na buduću radnju uopće i futur II koji označava buduću radnju koja prethodi nekoj drugoj radnji. U grčkom se jeziku javljaju tri vrste f., a razlike u značenju ovise o glagolskoj osnovi kojoj se pridodaje futurski formant: f. koji kombinira buduće vrijeme sa svršenim ili nesvršenim glagolskim vidom, f. egzaktni koji objedinjuje buduće vrijeme, perfektini vid i medijalni ili pasivni lik, te f. pasivni koji buduće vrijeme pridružuje svršenom vidu i pasivnom liku.

G

GENITIV (*genitivus* /*genitivus*/, γενική /πῶσις/), padež nominalne deklinacije koji u latinskom поблиže određuje ime kao njegov atribut (*g. possessivus*, *subjectivus*, *obiectivus*, *explicativus*, *partitivus* i *qualitatis*), dopunjava značenje nekih pridjeva (*objektivni g.* — *g. obiectivus*) ili radnju izraženu glagolom (*g. memoriae*, *criminis*, *pretii*, *g. uz interest* i *refert*). U grčkom genitivu preuzima i službu koju u latinskom obavlja ablativ, pa se razlikuju *pravi g.* uz *itnerest* i *refert*). U grčkom genitiv preuzima i službu koju u latinskom obavlja ablativ, pa se razlikuju *pravi g.*, koji se uglavnom podudara s navedenim funkcijama u latinskom (treba mu dodati i *g. potentiae*), i *ablativni g.* (*g. separationis*, *copiae et inopiae*, *comparationis*, *materiae*, *causae*, *pretii* i *temporis*). **Genitiv apsolutni** grčka je gramatička konstrukcija, uglavnom podudarna s latinskim ablativom apsolutnim. Slobodnija je od njega utoliko što subjekt konstrukcije često smije izostati; naprotiv, particip se ne može zamijeniti samom imenicom ili pridjevom već im mora pristupiti i particip glagola εἶναι.

GERUND (*gerundium*), u latinskom jeziku glagolska imenica aktivnog i trajnog značenja koja imna samo kose

padeže singulara, a umjesto nominativa upotrebljava se infinitiv prezenta (npr. *legere*, »čitanje«, *legendi*, »čitanja«, itd.). Grčki jezik ne poznaje g.

GERUNDIV (*gerundivum*), u latinskom glagolski pridjev pasivnoga značenja koji iskazuje radnju koju treba vršiti, a ako je negiran, radnju koja se ne mora, ne smije ili ne može vršiti (npr. *laudandus*, »onaj koga treba hvaliti«). U grčkom g. odgovara glagolski pridjev na -τεος.

GRAVIS (*accentus gravis*, βαρεῖα προσῳδία, u grčkom jeziku akcent koji se bilježi na posljednjem slogu umjesto akuta, pod uvjetom da iza riječi ne slijedi interpunkcija ili enklitika.

H

HAK v. **SPIRITUS**

HAPAKS (ἄπαξ /sc. λεγόμενον ili, bolje, εἰρημένον/), u klasičnoj filologiji termin za jezični izraz koji je potvrđen samo na jednom mjestu unutar korpusa tekstova koji se uzimaju u obzir; stoga je nerijetko teško utvrditi njegovo pravo značenje.

HAPLOGIJA (od ἀπλοῦς i λόγος), disimilacijski gubitak (ili redukcija) jednog od dvaju istih ili sličnih glasovnih sljedova unutar riječi koji se nadovezuju neposredno jedan na drugi. Najčešće do nje dolazi omaškom u govorenom jeziku, ali može biti i konvencionalizirana (npr. ἄποινα umjesto ἀπόποινα ili ἀμφορεύς umjesto ἀμφιφορεύς).

HETEROGENOST (od ἕτερος i γένος), osobina nekih imenica koje u množini mijenjaju rod, npr. *iocus*, m. u singularu, *ioca*, n. u pluralu.

HETEROKLIT (od ἑτερόκλιτος), imenska riječ koja se sklanja najmanje po dvama različitim paradigmatskim obrascima ili koja unutar jedne paradigme kombinira oblike različitih osnova, npr. *materia*, -ae, f. i *materies*, -iei, f. odnosno *Iuppiter* (nominativ), *Iovis* (genitiv), itd.

HIFEN (ὑφέν), u grčkih gramatičara znak koji je spajao dva susljedna slova unutar složenice (◡) kakob i se obilježila granica njezinih sastavnica;

uopće združivanje elemenata koji obično stoje odvojeno u jednu jedinicu.

HIFEREZA (ὑφέρεσις), u grčkom jeziku izostavljanje samoglasnika ε ili o unutar riječi pred drugim kratkim samoglasnikom iza kojega također neposredno slijedi samoglasnik (npr. βοηθέω umjesto βοηθοέω); uopće istiskivanje kratkoga samoglasnika pred drugim kratkim samoglasnikom.

HIJAT (*hiatus*), zijev, artikulacijski prekid koji se javlja između dvaju susljednih vokala koji pripadaju dvama različitim slogovima, bilo unutar riječi (*unutrašnji h.*) bilo između dvije riječi (*vanjski h.*). U govorenom se jeziku h. često nastoji ukloiti stezanjem, krazom ili sinerezom radi lakšeg izgovora.

HIPTAKSA (ὑπίταξις), sintaktičko povezivanje rečenica u složenu rečeničnu cjelinu kojim se među rečeničnim sastavnicama uspostavlja gramatički izražena hijerarhija zavisnosti.

IMPERATIV (*imperativus /modus/*, προστακτικὴ ἔγκλισις) podvrsta glagolske kategorije modusa kojom se prvenstveno naređuje ili zabranjuje neko djelovanje. Latinski razlikuje *imperativ I* (*imperativus praesentis*),

koji se odnosi na radnju koja se neposredno ima obaviti, i *imperativ II* (*imperativus futuri*), koji se odnosi na radnju koja se ima obaviti u budućnosti, nakon stanovita protoka vremena. Oba se tvore od prezentske osnove. Grčki razlikuje imperativne prezentske, aorisne i perfektne osnove, kojima se izriče trajna, jednokratna ili gotova naredba odnosno zabrana.

IMPERFEKT (*imperfectum /tempus/*, παρατακτικὸς χρόνος, χρονικὴ παράταξις, ἀτελής), "nesvršeno", "nedovršeno" glagolsko vrijeme koje označava prošlu radnju uvažavajući njezino trajanje. Latinski u imperpektu razlikuje indikativ i konjunktiv; grčki poznaje samo indikativ imperfekta. I u grčkom i u latinskom i se izražava radnja koja je u prošlosti trajala, ponavljala se ili se samo pokušala

obaviti (*imperfectum de conatu*). U grčkom, povrh toga, imperfekt s *án* izražava prošli potencijal ili ireal za sadašnjost odnosno prošlost.

INDECLINABILE (*ἀπτωτον*), nesklonjiva riječ (u grčkom i latinskom npr. prilozii, veznici, čestice). U širem smislu, riječ iz kategorije imena koja ima samo jedan oblik.

INDIKATIV (*indicativus /modus/, modus finiendi, modus finitivus; ὀριστική ἔγκλισις*), podvrsta glagolske kategorije modusa kojom se radnja iskazuje (indicira) kao objektivna datost; ponekad se, međutim, indikativom može izraziti i radnja koja se tek subjektivno procjenjuje istinitom.

INFEKT/UM/, (*od infectus*), podvrsta kategorije aspekta koja označava nesvršenost a obuhvaća oblike prezentske osnove; u latinsku gramatičku terminologiju uveo je Varon.

INFIKS (*infixum*), umetak, tvorbeni morfem koji se umeće u leksički morfem (npr. lat. *iu-n-go*, grč. *τέμ-ν-ο*).

INFINITIV, (*infinitivus /modus/, ἀπαρέμφατος ἔγκλισις*), "neodređeni" glagolski način, nazvan tako jer ne određuje ni broj ni lice. Zadržava, međutim, obilježja rekcije, aspekta i dijateze. U grčkom i latinskom, uz to, može izražavati i vrijeme u relativnom smislu (prijevremenost, istovremenost, poslijevremenost). Grčki supstantivirani infinitiv i vanjskim izgledom - predmetnutim članom - pokazuje da je nominalni oblik glagola.

INHOATIV (*od inchoare*), podvrsta nesvršenog aspekta kojom se označava postupan prijelaz iz jednoga u drugo stanje. U latinskom infiks *-sc-*, u grčkom *-σκ-*.

INTERPOLACIJA (*interpolatio*), u kritici teksta termin kojim se označava naknadni, neautorizirani umetak u izvorniku koji ni po čemu nije obilježen kao potonji dodatak.

INTERPUNKCIJA (*interpunctio, διάστιξις*). 1. Skup znakova koji služe vizualnom raščlanjivanju zapisa, kao što su točka, dvotočka, točka-zarez,

uskličnik, upitnik. 2. Pojedini interpunkcijski znak.

IOTA ADSCRIPTUM, "pripisano jota", jota u nepravim diftonzima u kojima je nekada prvi element (*α, η, ω*) bio dug, a drugi (*ι*) se u međuvremenu prestao artikulirati: bilježi se desno pokraj velikoga slova, za razliku od *i. subscriptum*, koje se ispod istih slova kad su mala potpisuje.

IOTA SUBSCRIPTUM, "potpisano jota", jota u nepravim diftonzima u kojima je nekada prvi element (*α, η, ω*) bio dug, a drugi (*ι*) se u međuvremenu prestao artikulirati: bilježi se ispod maloga slova, za razliku od *i. adscriptum*, koje se istim slovima kad su velika pripisuje zdesna.

IREAL (*od irrealis*), glagolski oblik ili konstrukcija koji radnju prikazuje kao neostvorenu ili neostvarivu. U latinskom se ireal iskazuje konjunktivom (*coniunctivus irrealis*), a u grčkom preteritom kojemu je pridodana čestica *án*.

ITACIZAM (*od ἴτα*), termin za poklasični izgovor grčkoga *η* kao */i/*, tzv. Reuchlinov izgovor. Uopće izgovor grčkih vokala *ε* i *υ*, te diftonga *ει, ου, υι* kao */i/*. Drugi je naziv *jotacizam*.

ITERATIV (*od iterativus*), podvrsta nesvršenog aspekta kojom se označava radnja koja se ponavlja.

JUKSTAPOZICIJA (*od iuxta i ponere*), supostavljanje; povezivanje dvaju slova tako da uspostavljenom vezom ne nastaje novo slovo.

JUSIV (*od iubeo*), glagolski oblik kojim se izražava zapovijed; u grčkom i latinskom najčešće se za to koristi imperativ, a u latinskom i tzv. jusivni konjunktiv.

KAPITALA (*/scriptura/ capitalis*), najstariji oblik latinskoga pisma koji se koristio samo velikim slovima. Iz njega su se razvile knjižna k., kurzivna k. i knjižna uncijala, sa svojim podvrstama.

KAUZATIV (*od causa*), 1. glagolski oblik ili konstrukcija kojom se izražava uzrokovanost radnje; 2. u latinskom

prvobitan, zastario naziv za akuzativ (*casus causativus*).

KODEKS (*codex*), u Grčkoj i Rimu rukopisna knjiga od međusobno sastavljenih listova; ozbiljno počela konkurirati starijem svitku na početku nove ere, a od 4. st. n. e. gotovo ga potpuno potisnula.

KONFEKT/UM/, (od *confectus*), podvrsta kategorije aspekta kojom se izražava svršena radnja. U grčkom se izriče oblicima aorisne osnove.

KONGRUENCIJA (od *congruere*), skladnja, morfološki izraz sintaktičke strukture rečenice. Razlikuje se od jezika do jezika; u grčkom i latinskom prvenstveno se očituje o usklađivanju subjekta s glagolskim predikatom u licu i broju, odnosno u padežu, vidu i broju, kad je riječ o imenskom predikatu.

KONJEKTURA (od *conicere*), u kritici teksta termin kojim se označava promjena slova u tradiranom tekstu kojoj je cilj dobiti oblik za koji se pretpostavlja da je morao biti u prvobitnom tekstu.

KONJUNKTIV (*coniunctivus* /*modus*/, ὑποτακτικὴ ἔγκλισις), glagolski način kojim se izražava subjektivan stav govornika prema sadržaju iskaza. Prema perspektivi iz koje se sagledava radnja razlikujemo u latinskom poticajni k. (*c. adhortativus*), k. zabrane (*c. prohibitivus*), k. kolebanja (*c. deliberativus*, *c. dubitativus*), zapovjedni k. (*c. jussivus*), željni k. (*c. optativus*), k. dopuštanja (*c. concessivus*), k. mogućnosti (*c. potentialis*), k. nestvarnosti (*c. irrealis*). U grčkom su osnovne vrste konjunktiva k. očekivanja (*c. prospectivus*), uz koji stoji čestica *án*, te adhortativni, prohibitivni i deliberativni k. uz koje ta čestica ne stoji. Uz to, u oba jezika k. može biti i znak ovisnosti jedne rečenice o drugoj.

KONTRAKCIJA (*contractio*, συναρπεις), 1. sažimanje dvaju ili triju samoglasnika u jedan dug samoglasnik; 2. svaki oblik skraćivanja u jeziku.

KOPA (κόππα), grčko slovo koje je odgovaralo latinskome *q*, a označavalo

je velarni alofon [q] fonema /k/ u poziciji ispred /o/ i /u/. Ne postoji u jonsko-atičkom alfabetu, osim kao znak za 90 (ϙ).

KORIJEN, novovjekovni naziv za rekonstruirani, nerastavljivi dio riječi koji se glasovno i značenjski može smatrati ishodištem odgovarajućeg gnijezda riječi.

KRITIČKI APARAT (v. *apparatus criticus*).

KURZIV (*scriptura/ cursiva*), u rimskoj paleografiji naziv za vrstu poslovnog, dokumentarnog pisma koje odlikuju brzi potezi te, kao posljedica, karakteristična nakošenost.

KVADRATA (*scriptura/ quadrata*), u rimskoj epigrafiji naziv za pismo koje se koristi za značajnije natpise, a odlikuje se stalnošću omjera između visine i širine slova (odatle i naziv).

LABIOVELAR (od *labium, velum*), suglasnik pri čijoj artikulaciji istodobno sudjeluju usne i meko nepce. U latinskom se javljaju dva labiovelara (/k^w/ i /g^w/), dok su u grčkom prajezični l. zamijenjeni, već prema položaju, labijalima, dentalima ili velarima.

LECTIO DIFFICILIOR, "teže čitanje", u kritici teksta naziv za postulat prema kojem je neobičniji izraz autentičniji i skloniji iskvarivanju u predaji nego onaj koji je lakši i razumljiviji.

KORONIDA (*koronis, coronis*), u grčkom naziv za znak sličan blagom haku (*spiritus lenis*), kojim se označavalo mjesto kontrakcije na spoju dviju riječi: ταυτό < τὸ αὐτό.

KRATICA (*nota, compendium scripturae*), grafičko skraćivanje riječi ispuštanjem slova s kraja prema početku (suspensija), izostavljanjem slova unutar riječi (kontrakcija) ili povezivanjem dvaju ili više slova u jedno novo (ligatura).

KRAZA (κράσις), u grčkom poseban oblik kontrakcije koji nastaje stapanjem krajnjeg vokala ili diftonga prethodne riječi s prvim vokalom ili diftongom riječi koja slijedi; označava se koronidom (ταυτό < τὸ αὐτό).

L
LIGATURA (*ligatura*), vrsta kratice kojom se dva ili više slova spajaju u jedno novo.

M
MAJUSKULA (*littera /maiuscula /*); 1. u antičkoj paleografiji oznaka za najstarije pismo u kojem su sva slova jednake veličine, smještena unutar dvo-crtnog sistema; 2. veliko slovo; 3. pismo u kojem se koriste samo velika slova.

MANUSKRIP (*manu scriptum*), rukopis.

MARGINALIJA (*marginalia /n. pl./*), opaske uz tekst koje su zabilježene na njegovu rubu (*margini*).

MEDIJ (*media vox, τὸ μέσον, τὸ ἐπίμεσον*), "srednji" lik između aktiva i pasiva. Podvrsta glagolske kategorije dijateze kojom se označuje da subjekt sudjeluje u radnji koja se odnosi na njega samoga. U grčkom razvijen, u latinskom vidljiv samo djelomično, kod deponentnih glagola.

MEDIOPASIV (*mediopassivum*), zajednički naziv za glagolske oblike koji mogu imati medijalno i pasivno značenje. Također naziv za neke grupe grčkih i latinskih deponentnih glagola.

METATEZA (*μετάθεσις*), premještanje glasova unutar riječi koji se nalaze u neposrednoj blizini (*τι-κτ-ω < *τι-τκ-ω*). M. obično nastaje zbog razvoja samog jezika ili kod preuzimanja stranih riječi. M. kvantitete predstavlja premještanje količine vokala u antičkom dijalektu u slučajevima kada iza η slijedi o ili α (*βασιλῆος > βασιλέως, βασιλῆα > βασιλέα*).

MINUSKULA (*minuscule littera*), naziv za umanjeno slovo, češće za pismo koje nema sva slova jednake visine, već se neka uzdižu iznad, a neka spuštaju ispod ostalih. M. se razvila iz grčkog odnosno rimskog kurziva.

MUTA CUM LIQUIDA, naziv za spoj bezvučnog suglasnika s tekućim. U antičkoj metrici ovaj se spoj shvaćao sad kao jedan sad kao dva konsonanta, pa je prema tome slog pred njima

mogao biti dug ili kratak (*πᾶρ-ρός : πᾶτ-ρός*).

N
NAGLASAK v. AKCENT
NAKNADNO PRODULJIVANJE v. PRODULJIVANJE U NAKNADU

NASTAVAK, gramatički morfem koji stoji na kraju riječi i služi za izražavanje raznih morfosintakasnih odnosa. Kod nominalnih tvorbi *padežni nastavak* označava padež, rod i broj, a kod glagolskih tvorbi *glagolski* ili *lični nastavak* označava broj, lice i vrstu. U latinskom jeziku razlikuju se glagolski n. za aktiv i pasiv, a u grčkom za aktiv i medij (odnosno mediopasiv). U grčkom osim toga postoje posebni *primarni nastavci* za ne-prošle indikative i *sekundarni nastavci* za prošle indikative (preterite).

NOMINATIV (*nominativus, ὀνομαστική/πτῶσις*), prvi padež nominalne deklinacije koji imenuje neko biće, stvar, pojavu itd. Obično je padež subjekt rečenice i najmanje ovisan o njenoj sintaksi. Stari su ga gramatičari smatrali »pravim« (*πτῶσις ὀρθή, casus rectus*) prema ostalim »kosim« padežima (*πτῶσεις πλάγαι, casus obliqui*). **Nominativ s infinitivom** (*nominativus cum infinitivo*) lična je konstrukcija koja se u grčkom i latinskom jeziku javlja iza istih glagola i izraza kao i akuzativ s infinitivom i po funkciji mu je jednaka. Razlika je samo u tome što u grčkom stoji n. s infinitivom onda kada je subjekt glavnog glagola i infinitiva isti (*Νομίζω νενικηκέναι = Mislim da sam pobijedio*), a u latinskom onda kada je glavni glagol u pasivu (*Caesar vicisse dicitur = Govori se/Govore da je Cezar pobijedio*).

O
OBEL (*ὀβελός*), kritički znak, obično u poetskim tekstovima, u obliku ravne crtice (— ili +) s lijeve strane teksta koji je izdavač stavljao uz stihove za koje je smatrao da su neprimjereni ili ne pripadaju autorovu prvobitnom tekstu.

OKSITONA (ὀξύτωνον), grčki gramatički termin za riječ koja ima oštri naglasak na posljednjem slogu (σοφός).
OPISTROGRAF (ὀπισθογράφος), svitak ili knjiga kod koje je tekst napisan i na naličju lista.

OPTATIV (*optativus*, εὐκτική), glagolski način u grčkom jeziku, naslijeden iz indoevropskog prajezika, kojim se izriče želja i mogućnost. Tvori se formantima ι/ιη. *Kupitivni optativ* označuje ispunjivu želju, *potencijalni optativ* mogućnost, *iterativni optativ* opetovanu radnju, a *optativ unutarnje zavisnosti* (*optativus obliquus*) dolazi u nekim zavisnim rečenicama. U latinskom je funkcije o. preuzeo konjunktiv, a formalne ostatke nalazimo u oblicima *sim*, *velim* i sl.

ORTOTONIJA (ὀρθοτονῆσις), pravilno naglašavanje riječi ili uopće izgovor s pravilnim akcentom.

OSNOVA, nepromjenjivi dio riječi koji ostaje kad se oduzmu njeni promjenljivi (deklinacijski, konjugacijski) nastavci. Ponekad je jednaka korijenu, a ponekad je izvedena dodavanjem prefiksa i sufiksa. Zavisno od pristupa analizi, razlikujemo npr. *nominalne*, *verbalne*, *konsonantske*, *vokalske* i dr. osnove.

OSTRAKA (ὄστρακον), glineni crepovi koji su služili za zapisivanje raznih potvrda, poruka i sl., osobito rašireni u Egiptu.

P

PALIMPSEST (παλίμψηστος), rukopis na pergamentu ili papirusu s kojega je izbrisan prvobitni tekst da bi se napisao novi.

PAPIRUS (πάπυρος), materijal za pisanje dobiven od srčike istoimene biljke postupkom sljepljivanja i glačanja. Ljepljenjem više listova p. dobivao se svitak. Na p. je sačuvan određen broj starovjekovnih tekstova.

PARAGRAF (*paragrapus*, παράγραφος), u doba helenizma znak interpunkcije ili diobe između stihova, a katkada i znak za kraj strofe. U srednjovjekovnim kodeksima označava razdiobu sadržaja, a u novije doba od-

jeljke, članke, poglavlja, alineje i sl. Bilježi se znakom §.

PARATAKSA (παράταξις), najčešće naziv za spoj između rečenica koje nisu ni u kakvoj međusobnoj zavisnosti. Sveza može biti ostvarena bez veznika ili s pomoću sastavnih, rastavnih i suprotnih veznika.

PAROKSITONA (παροξύτωνον), grčki gramatički termin za riječ koja ima oštri naglasak na pretposljednem slogu (ὀλίγος).

PARTICIP (*participium*, μετοχικόν), naziv za riječ koja po svojim morfološkim karakteristikama pripada među *nomina* i ponaša se kao pridjev, a po funkciji pripada među glagole, jer pokazuje vrijeme, aspekt, može imati objekt itd. Sintaktički su najčešći *adverbijalni participi* na mjestu adverbijalne rečenice, *predikatni participi* kao dopuna predikata i *atributni participi* na mjestu atributa.

PASIV (*passivus*, παθητικός), glagolska vrsta koja iskazuje da je subjekt zahvaćen radnjom, da je »trpi« na sebi, da joj se podvrgava i sl. Suprotan je aktivu, i u grčkom i latinskom jeziku tvori se posebnim nastavcima (pretežno medijalnim) ili je složen od participa i pomoćnog glagola.

PENULTIMA (*paenultima*), naziv za pretposljednji slog u riječi koji katkada (npr. u latinskom) ima određenih reperkusija na akcent.

PERFEKT (*perfectum*, συντελικός), glagolsko vrijeme koje izražava dovršenu radnju ili stanje proisteklo iz neke radnje u prošlosti. P. je rano osim prostih razvio i složene oblike (*victus sum*).

PERFEKT(UM), naziv za glagolski vid (aspekt) koji pokazuje stanje koje je rezultat neke prethodne radnje. Iskazuje se oblicima perfektne osnove.

PERGAMENT (*pergamena*), naziv za prepariranu životinjsku kožu koja je služila za pisanje. Ime je dobio po gradu Pergamu gdje se u 2. st. pr.n.e. osobito razvila proizvodnja p.

PERIFRASTRICNA KONJUGACIJA (*coniugatio perifrastica*), općenito

konjugacija tvorena s pomoćnim glagolom umjesto s nastavcima. U latinskom *perifrastična konjugacija aktivna* (c. p. *activa*), koja se tvori od participa futura aktiva i oblika glagola esse, iskazuje namjeru (*scripturus sum = namjeravam pisati*), a *perifrastična konjugacija pasivna* (c. p. *passiva*), koja se tvori od gerundiva i oblika glagola esse, iskazuje radnju koju treba izvršiti (*scribendum est = treba pisati*).

PERISPOMENA (περισπώμενον), grčki gramatički termin za riječ koja ima zavnuti naglasak (cirkumfleks) na posljednjem slogu (βορράς).

PLURALE TANTUM, »samo množina« – naziv za riječ koja se pojavljuje samo u množini.

PLUSKVAMPERFEKT (*plusquamperfectum*), glagolsko vrijeme koje izražava radnju dovršenu prije neke druge prošle radnje ili prošlo stanje koje proizlazi iz prethodne radnje (ἔτεθνῆκεν = *bijah umro/mrtav*).

POLUUNCIJALA (*semiuncialis*), srednjovjekovno latinsko pismo izvedeno iz uncijale, u upotrebi od 5–8. st., oblikom između uncijale i kurzivne minuskule.

POTENCIJAL (*potentialis*), modalni glagolski oblik koji iskazuje moguću radnju. *Potencijal sadašnji* iskazuje se u grčkom riječcom ἄν i optativom, a u latinskom konjunktivom prezenta ili perfekta. *Potencijal prošli* iskazuje se u grčkom indikativom preterita s ἄν, a u latinskom konjunktivom imperfekta i pluskvamperfekta.

PREFIKS (*praefixum*), formant koji se stavlja ispred korijena ili osnove i s njima se stapa u jedinstvenu cjelinu, određujući novu leksičku ili gramatičku funkciju riječi. Najčešće su p. prijedlozi i negacije.

PRETERIT (*praeteritum*, παρωχημένον), naziv bilo za koje glagolsko prošlo vrijeme bez obzira na aspekt.

PREVERB (*praeverbium*), prefiks pred glagolskim oblikom obično neverbalnog karaktera.

PREZENT (*praesens*, ἐνεστώς), glagolsko vrijeme koje u osnovi izražava sadašnju nesvršenu radnju (prava sadašnjost). Za pripovijedanje prošlih događaja može služiti *historijski prezent* (p. *historicum*), u poslovičama se javlja *gnomski prezent* (p. *gnomicum*), a *praesens pro futuro* izriče buduću radnju.

PRIJEVOJ, pravilno izmjenjivanje vokala u riječima istoga korijena (rjeđe u osnovi i nastavcima) koje se odvija kroz prijevodne stupnjeve (punina, punina »o«, duljina, duljina »o«, praznina i slabina). *Kvalitativni prijevov* predstavlja promjenu vrste vokala (λέγω : λόγος), a *kvantitativni prijevov* predstavlja promjenu dužine vokala (πάτερ : πατήρ).

PRODULJIVANJE U NAKNADU, naziv za pojavu u grčkom jeziku da iza kratkih vokala ispada konsonant ili skupina konsonanata, a kao naknada za njih vokal se produljuje (*ἔσμι > εἰμί; *διδοντες > διδούς).

PROHIBITIV (od *prohibere*), način izricanja zabrane pomoću prohibitivnih riječi, čestica ili negacija i nekih glagolskih oblika (u latinskom konjunktiva i imperativa II; u grčkom konjunktiva i imperativa).

PROKLITIKA (od πρό i κλίνω), prislonjenica. Riječ bez vlastita naglaska koja se izgovara s riječju iza sebe s kojom tada tvori naglasnu cjelinu.

PROPARKSITONA (προπαροξύτονον), u grčkom riječ s oštrim naglaskom na trećem slogu do kraja.

PROPERISPOMENA (προπερισπώμενον), u grčkom riječ sa zavnutim naglaskom na drugom slogu od kraja.

PROTAZA (πρότασις), zavisna rečenica u pogodbenom sistemu koja se u principu nalazi ispred glavne rečenice.

PROTEZA (πρόθεσις), postavljanje vokala ili sloga pred neku riječ; postavljanje nekog glasa ispred početnog vokala radi lakšeg izgovora.

PROTOKOL (od πρώτος i κολλάω), uvodni dio isprave. Prvi list u svitku

međusobno slijepljenih papirusa na kojem se obično nalazio naslov antičke knjige.

PSILOZA (od ψιλός, pojava nestajanja aspiracije na početku riječi. U grčkom se očituje u polaganom nestajanju spiritusa aspera i njegovom zamjenom spiritusom lenisom. Taj je proces dovršen u novogrčkom, tako da je novogrčki jezik psilotički, tj. nema spiritusa aspera uopće.

R

RECENZIJA (*recensio*), kritičko obrađivanje teksta usporedbom više rukopisa i tiskanih izdanja. Recenzijom se uspostavlja kritički tekst.

REČENIČNI ZNACI v. **INTERPUNKCIJA**

REDUPLIKACIJA (*reduplicatio*), udvostručavanje početnog konsonanta (rjeđe sloga). Ako se udvostručava početni konsonant, obično se između dva konsonanta umeće vokal. U grčkom se to ne događa jedino pri reduplikaciji konsonanta r. Reduplikacijom nazivamo sam proces kao i njegov rezultat, slog koji nastaje reduplikacijom.

ROTACIZAM (od slova ρ »rho«), pojava u latinskom da se intervokalno s mijenjalo u r (naprimjer genitiv *generis* <*genesis).

RUBRIKA (*rubrica* < *ruber*), naziv za inicijale, naslove poglavlja i početke te krajeve odlomaka pisane ili tiskane crvenom bojom. U pravnim i liturgijskim kodeksima naziv za popratne bilješke i tumačenja, te upute za upotrebu teksta koje su također bile pisane crvenom bojom.

RUSTIKA (*rusticus*), u paleografiji naziv za one oblike pisama koji još nisu dosegli svoju punu ljepotu. Najpoznatiji je primjer toga rustična kapitala, pismo koje se vrlo često susreće na natpisima na našem području.

S

SAMPI (σάμπι), slovo u grčkom pismu bez glasovne vrijednosti. To slovo nije uvršteno u alfabet, već je postalo znak za broj 900.

SEMIDEPONENTNOST (*semi-deponens*), naziv za pojavu kod osam glagola latinskog jezika da u glagolskom sistemu imaju oblike prezentske osnove samo u aktivu, a oblike perfekta, pluskvamperfekta i futura II. samo u pasivu (ali s aktivnim značenjem).

SIGLA (od *sigillum*), početna slova kojima zamjenjujemo puni naziv, u latinskom naprimjer SPQR kao sigla naziva rimske države *Senatus populusque Romanus*.

SINALEFA (συναλοιφή), stapanje dvaju samoglasnika u jedan. U ukidanju zijeve (hijata) sinalefom se naziva pojava da se -dug vokal (ili diftong) na kraju jedne i na početku druge riječi stope u jedan dugi slog zadržavajući svoj osobiti zvuk.

SINGULARE TANTUM, naziv za riječi koje imaju samo jedninu.

SINICEZA (συνίλιξις), u metrici spajanje dvaju susjednih vokala, od kojih je prvi obično e, u jedan slog. Naprimjer, lat. *clipeo* se izgovara [klipjo].

SINKOPA (συγκοπή), izbacivanje vokala u sredini riječi, naprimjer u lat. *audacter* < *audaciter*.

SPIRITUS (*spiritus*), dah, hak, znak u obliku male polukružnice s otvorom nadesno, a glasovna mu je vrijednost [h] (spirantno). *Spiritus lenis* ima oblik male polukružnice s otvorom nalijevo, a bez glasovne je vrijednosti.

STEMA (στέμμα), grafički prikaz međusobnih odnosa rukopisa (kodeksa i njihovih arhetipa) antičkih tekstova s pomoću »stabla«.

STENOGRAFIJA (od στενός i γράφω), ručno pismo sastavljeno od posebnih znakova i povezanih posebnim propisima pomoću kojih se riječi i izreke krate i stežu radi bržeg zapisivanja. Premda je nekih takvih znakova bilo u Grka, prvu upotrebu stenografskih znakova pripisujemo Ciceronovu oslobođeniku Tironu, po kojemu su dobili i ime *notae Tironianae*. U njegovu sistemu postojala su *signa principalia* (kratice za korijen ili prefiks riječi) i *signa auxiliaria* (za

završetke riječi). Tironske note doživjele su manje prerade tokom srednjeg vijeka, a moderna se stenografija stala razvijati tek od 17. stoljeća.

STIGMA (στίγμα), slovo grčkoga pisma bez glasovne vrijednosti. Razvilo se iz starijeg slova *F* (zvukovne vrijednosti [v]). U klasično se doba upotrebljavalo kao oznaka broja 6.

STOIHEDON (od στοιχίζω), način ispisivanja grčkih natpisa kod kojeg se, kao u »magičnom kvadratu«, ista slova smještaju u horizontalne i vertikalne redove.

SUFIKS (od *suffigere*), dio riječi koji se dodaje korijenu ili osnovi. Sam se pojam upotrebljava u vrlo raznolikim interpretacijama i njegova upotreba unosi mnoge zabune u gramatički opis. **SUPIN** (*supinum*), u latinskom naziv za defektivnu glagolsku imenicu 4. deklinacije koja je u klasičnom latinitetu zadržala samo dva oblika: na – *um* i na – *u*. Supin na – *um* je akuzativ cilja i prevodi se infinitivom ili namjernom rečenicom (neki ga nazivaju aktivnim), a supin na – *u* se tumači kao dativ i ablativ i prevodi se infinitivom (nazivaju ga pasivnim). Supin je glagolska imenica srodna infinitivu.

SUSPENZIJA (*suspensio*), naziv postupka pri tvorbi kratica. Uveli su ga već Rimljani (npr. pri obveznom kraćenju osobnih imena, *praenomina*). **Silabička suspenzija** nastaje kad se pri kraćenju upotrijebi samo početno slovo svakog sloga.

T

TEMATSKI VOKAL (*vocalis thematica*), samoglasnik koji se pojavljuje između osnove (uglavnom na konsonant) i nastavka u glagolskom sistemu. Kao pojava t.v. nije sasvim objašnjen.

TIRONSKE NOTE (*notae Tironianae*), sustav rimske stenografije što ga je ustanovio Ciceronov oslobođenik Tiron.

TMEZA (τμήσις, pojava u grčkom i latinskom da se prijedlog, koji je inače prefiks neke riječi, odvoji od riječi s kojom je sastavljen u složenicu. Vrlo

česta pojava osobito u poeziji već od Homera.

TREMA v. **DIJEREZA**

U

ULTIMA (od *ultimus*), krajnji slog u riječi.

UNCIJALA (od *uncia*, starorimske jedinice za dužinu od cca 2,6 cm), u paleografiji naziv za pismo. U starogrčkoj paleografiji tip majuskule, a u latinskoj paleografiji tip knjižne majuskule u kojoj su oblici slova obliji od kapitale. U Rimu se javlja s kršćanstvom (od sredine 3. st.), a upotrebljava se do 8. st.

V

VOKATIV (*vocativus*, κλητική/πτῶσις/), padež u deklinaciji koji služi za izravno obraćanje. Kako nema funkciju u rečenici, antički ga gramatičari nisu ni unosili u deklinaciju. Ta se njegova osobina u pravopisu označava odvajanjem zarezima.

Z

ZAVRŠETAK, završni dio riječi koji obuhvaća formant i nastavak, odnosno završni dio osnove i nastavak. U drugom se smislu pojam može upotrijebiti za svaki završni dio riječi bez obzira na njegov sadržaj ili funkciju.

ZIJEV v. **HIJAT**